

КРЪГЛА МАСА НА ТЕМА

„СЪВРЕМЕННАТА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА ЗА ДЕЦА И ЮНОШИ“

28 – 29.04.2025

Александра Антонова
Институт за литература – БАН (България)

ROUNDTABLE ON CONTEMPORARY BULGARIAN LITERATURE FOR CHILDREN
AND ADOLESCENTS, 28-29 APRIL 2025

Aleksandra Antonova
Institute for Literature – BAS (Bulgaria)
Web of Science Researcher ID: AAC-1897-2022; ORCID ID: 0009-0005-3496-9076
E-mail: aantonova@ilit.bas.bg

На 28.04.2025 в Централната сграда на БАН (зала 207 „Иван Евстратиев Гешов“) и на 29.04.2025 в НБКМ (зала „Проф. Тодор Боров“) се проведе Кръгла маса под надслов „Съвременната българска литература за деца и юноши“, организирана по проект „Българската литература за деца и юноши XX – XXI в.“. Проектът е финансиран от Фонд „Научни изследвания“ с дог. № КП-06-Н60/7 от 17.11.2021 и се разработва в Института за литература при Българската академия на науките (Програмата ще откриете тук: <https://ilit.bas.bg/bg/2206-2025-04-28>). Кръглата маса се превърна в пространство на интердисциплинарен диалог върху историята, естетиката, социологията, методиката, психологията, илюстрацията на съвременния български текст за деца и юноши. В работата на Кръглата маса се включиха специалисти от различни образователни и научни институции, училища, асоциации, издателства – Института за литература при БАН, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, НБУ, УниБИТ, Тракийски университет – Стара Загора, Бургаски университет „Проф. Асен Златаров“, Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, ПУ „Паисий Хилендарски“, български училища в чужбина, Столична библиотека, Регионална

народна библиотека „П. Р. Славейков“ – Велико Търново, Фондация „Детски книги“, Асоциация „Култура и книжовност“, ТАТ Криейтив и др.

Литературноисторическият наратив бе в началото на конферентната програма – в задължителният увод към съвременната българска литература за деца и юноши обхвана наблюдения върху текстове на класиците Ангел Каралийчев, Дора Габе, Ран Босилек, Константин Константинов, Чичо Стоян, Елин Пелин, но и на по-малко познати като автори за деца писатели като Фани Попова-Мутафова. „Златният век“ на българската литература за деца и юноши бе последван от рефлексии върху периода на Народната република, като ярък акцент в този миниблок бе презентацията на мащабната, почти половинвековна, културна роля в. „Септемврийче“ и необходимостта от проучването на вестника (и приложението му „Родни простори“) като платформа и пространство за конституиране на родната ни литература за деца за един продължителен период от близо половин столетие.

Литературноисторическият процес бе пресъздаден както в графично щрихирани скици, реставриращи и допълващи авторови присъствия (Лъчезар Станчев и неговият първи роман за деца и юноши „Намереното съкровище“, повестта на Вера Балабанова „Анчето пише“, интересна с „дневниковия“ формат на детството), така и в цялостни портрети като тези на Цоньо Калчев, на Атанас Цанков. Специфичен подход в портретирането бе и авторовото профилиране чрез отделни, характерни естетически явления, като „оказионализмите“ на Иван Цанев например, през които бе въведен анализ както на цялостно средищното му присъствие в литературата ни за деца, така и на една нейна социоестетическа особеност – игровото словотворчество в художествените, интелектуалните и идеологическите му рефлексии. Нереализирани проекти с ценни (информативни) перипетии в хода на работата по тях, като например една непубликувана антология на екип от Дома на литературата и изкуствата за деца и юноши с текстове от периода 1962 – 1992, функционираха като своеобразен формат на литературно историзиране. Големият литературноисторически разказ естествено включи и изследвания върху опозицията идеологическо – естетическо, върху превръщането на литературата за деца в партийен инструмент по силата на „двойното ѝ поданство“ (О. Георгиева-Тенева) – естетическо и педагогическо. Примери за принудително саморедактиране бяха проследени на текстологично равнище в текста на Емилиян Станев „Старци“ в различните му редакции в периода 1943 – 1972.

Историзиращият и аналитичен поглед към литературата за деца и юноши на българските общности в Сърбия и на бесарабските българи открии важно направление

в дискусията върху приемствеността и межкултурните усвоявания, добави компоненти към историята и съвремението на литературата ни за деца, оформяйки малки неколкодесетилетни подистории с изследвания и на езика като културно-идентичностен код, извършени от активни участници в живия литературен и образователен процес.

Преходът към анализ на естетически особености и явления в съвременни български текстове за деца и юноши бе осъществен чрез ярки компаративни прочити – съпоставително бяха прочетени трилогията „Приказки от Горната земя“ на Весела Фламбулари и приказната повест „Тримата братя и златната ябълка“ на Ангел Каралийчев с потенциала на двете творби да създадат индивидуален читателски свят в диалогична ситуация; във взаимодействието между вълшебната приказка и модерния фентъзи роман бяха интерпретирани „Злато от Загрей“ на Весела Фламбулари и „Митко и омагьосаната пещера“ на Емил Манчев. Проблематичното „категоризиране“ на литературата за деца и юноши, условността на възрастовото рамкиране бе на свой ред засегната в рефлексията върху романа на българската писателка в САЩ Тони Бейм, „Заклинанието на розата“, която демонстрира продуктивността на жанровите вариации, изразени в синтез между приключенска приказна история с модерен акцент върху срещата между традиционната книга и технологиите, проблематизира битието на писаното слово в дигиталния свят. Естетико-тематичният преглед на съвременната българска литература за деца и юноши акцентира и върху философско-етическите послания – във формата на осъвремененото житие в книжката на Миленка Йоцова „Свети Пимен Зографски, скритият равноапостол“.

Компаративните, откриващи връзки и взаимодействия, интертекстуиращи, „сговарящи“, но и опозитивни прочити бяха сред най-широко прилаганите подходи в изследванията на Кръглата маса. В такава изследователска линия бяха издържани и презентациите на студентите от СУ „Св. Климент Охридски“ и НБУ, които оформиха самостоятелен блок, своеобразен малък проект в рамките на по-големия. Презентациите – впечатляващи с професионалния си замисъл и художествена изработка – съпоставиха български автори с текстове за деца от различни периоди – Ангел Каралийчев, Светослав Минков, Багряна, Валери Петров, Веса Паспалеева, Детелин Вълков, Мая Дългъчева, Красимир Дамянов, Марин Трошанов, Милен Халъов – на различни нива – биографично, езиково-стилово, тематично, философско-психологическо, структурно-композиционно, илюстрационно – със западноевропейски автори като Астрид Линдгрен, Оскар Уайлд, Антоан дьо Сент-Екзюпери и др. С чувство за система студентите потърсиха сходства и различия в жанровите дефиниции, условията на развитие и осъвременяващите

тенденции, мястото на творбите както в индивидуалното авторово наследство, така и в цялостния литературен процес, контекстуализирайки ги социокултурно и литературноисторически, снабдявайки изследванията със съответна библиография, въвеждайки дори и лични документални изследвания за творбата чрез събиране на свидетелства от автора. Компаративната линия бе продължена от психологическите саги за порастването в паралелния прочит на „Чернишка“ на Ем. Станев и „Приключенията на Бартл“ на Марлен Хаусхофер, който откри сходства и особености в подходите на двамата автори към трудностите на детството.

Панорамни изследвания населиха света на книгата ни за деца с много имена на автори и издателства, представяйки най-новите заглавия в областта на поезията, приказките, авторските драматизации, анималистичните разкази, детективските новели, гатанките, басните, приказните притчи, детските букварчета и техния опит да профилират психологически малките читатели, да намерят най-удачните подходи в привличането на вниманието им към знанието за околното и себе си, да съчетават забавно, когнитивно и възпитателно. Изолирани и анализирани бяха езикови и композиционни явления на различни нива, жанрови взаимодействия и модерни калкирания на традиционни образци, авангардни, експериментални търсения, наблюдения върху нееднаквата приемственост в теми и сюжети.

Актуална панорама на авторови имена и естетически тенденции, отразени в читателска рецепция, предложиха аналитичните класации на колегите от Столична библиотека, фондация „Детски книги“ и филиал „Славейче“ на РНБ „Петко Р. Славейков“ – Велико Търново. Анализът на читателската рецепция бе предговорен от обзор на факторите, които спомагат и влияят на четенето, възможностите за въздействие върху интереса от страна на семейството и училището, профилиране на групите читатели, споделяне на професионални впечатления от читателската активност в различни възрастови групи и спрямо различни автори, въвеждането на социалните мрежи в работата на библиотеката. Откроена беше важната с оглед и на контекста на Кръглата маса съпоставителна статистика между българските и чуждестранните автори за деца, която показва понастоящем доминация на чуждестранните. Сред най-активно заемащите български автори с редовно попълвани библиотечни фондове според статистиката на филиал „Славейче“ на РНБ „П. Р. Славейков“ – Велико Търново бяха посочени Ангелина Жекова, Мария Донева, Мая Бочева, Мая Дългъчева, Цвета Брестничка, Радостина Николова, Петя Кокудева, Божана Ангелова, Галина Златина, Катя Антонова, Мирела Костадинова, Станка Пенчева, Никола Райков, Сотир и Пенко

Гелеви, Цанко Лалев и др. Много важна информативна страна на представената статистика бе и открояването на издателства и илюстратори, които работят активно в областта на оформлението на детската книга и в детското книгоиздаване.

Обзор на тенденциите в рецепцията на книги за деца на съвременни български автори бе синтезиран от наблюденията на фондация „Детски книги“ върху номинациите и класациите за наградата „Бисерче вълшебно“ за целия период от учредяването на наградата от 2013 г. насам, като към момента на провеждане на Кръглата маса все още течаха номинациите за 2025. Статистиката на номинациите, извършвани от издателства, и класациите, извършвани изцяло от деца, показва, че от 2013 г. насам около половината от номинираните заглавия от издателствата са от български автори, а обикновено около 1/3 от участниците са български заглавия, като през 2018 и 2019 съотношението нараства в полза на чуждестранните. Обобщените наблюдения демонстрираха и интересната тенденция на нарастване на интереса към български автори с нарастване на възрастта на читателите. Проследяването на номинациите и класациите от 2013 г. насам регистрира и жанрова динамика – появата на книги по сериали, на книги-игри, на тематично разнообразяване – появата на книги по трудни теми, като книга за наркотиците, книги за смъртта, увеличаването на образователните издания по конкретни теми. През 2019 е регистрирана появата на първа няма книга, първа картинна книга, образователен комикс за поезията. Силното влияние на пазара определя нарастващия брой и съотношение на образователните книги спрямо художествените. През 2021 е отбелязан спад на интереса на издателствата спрямо публикуване на български книги, през 2022 се появяват книги с пиктограми и документален комикс, през 2023 се реализират първи книги от млади творци в тийнкатегорията, а през 2024 се появява и първата книга с илюстрации от ИИ, като се забелязва спад в интереса на издателствата към инвестиране в български автори. Все повече книги се насочват към „неуверените“ читатели, към трудните теми.

Функционирането на илюстрацията в детската книга оформи друга голяма тема в работата на Кръглата маса, въвеждайки в дискусията различните „епохи“ на визуалната интерпретация и рецепция, кореспондирайки с темата за новите визуални решения в оформлението на съвременната книга за деца. Представени бяха нови издания от втората половина на XX в. с открояване на имена на водещи илюстратори и осветляване на специфични техни професионални подходи и похвати. На Кръглата маса гостуваха членове на Асоциация „Култура и книжовност“, които разказаха с подробности и много снимки за представянето на съвременната ни илюстрация на 62-рия Международен панаир на детската книга в Болоня (31 март – 3 април 2025). В

изложба под наслов „Подир думите. 19 български илюстратори на детски книги“, на вече собствен павилион Bulgarian Books for Kids, кураторите от Асоциацията бяха показали работи на илюстратори от няколко различни поколения, с разнообразни творчески виждания и почерци.

Визуалната адаптация на текста за деца включи и сценичната чрез подходите на образователния куклен театър с неговите както педагогически, така и терапевтични възможности, с трите му аспекта на функциониране: компенсиращ, развиващ, обучаващ. Образователният театър бе разгледан и като ефективен метод за насочване на децата към литературните текстове.

Естетико-тематичните и формативите анализи на отделни произведения, както и панорамните обзори, класации и статистики отвеждаха многократно дискусията на Кръглата маса към различни поколения издателските практики, обобщени в три периода – Възрожденски и поствъзрожденски, период на НРБ и съвременен, който бе допълнително микрофрагментиран. Книгоиздателските нагласи през Възраждането и следвъзрожденските години бяха анализирани чрез влиянията на западни издания за деца у нас, чрез усвояването на художествено-визуални аспекти. Сектор от издателската дейност в периода на НРБ бе представен чрез проучването на проектите на издателство „Отечество“ с модерен, безпристрастен литературноисторически поглед, осъществен от вече достатъчна за професионалното проучване на близкото минало дистанция. Тясната връзка „власт – изкуство“ бе експонирана в областта на организацията на творческия процес с по-специално внимание върху детското книгоиздаване, за което работят най-вече „Отечество“, „Народна младеж“, „Български писател“ и „Български художник“. Идеино-нравственото възпитание на подрастващите се оказва в центъра на вниманието на партията, която управлява творческия и книгоиздателския процес (чрез закони, комисии, дискусии, официални изказвания и писма, дори с идея за координационен център на детското книгоиздаване). Общият брой на заглавията на детско-юношеската литература достига около 270 книги годишно с общ тираж над 12 000 000 екземпляра, като издателствата се стремят да привлекат най-добрите писатели, художници, изследователи. В авторефлексията си литературата за деца от периода на Народната република се противопоставя на „примитивизма“ чрез принципите на марксизма-ленинизма.

Естетическото, методическото и социокултурното (пре)акцентиране на дискусията на Кръглата маса бе осъществено чрез „етажното“ (етапно) позициониране на литературата за деца и юноши в модерна митопоетическа, фолклорна и дигитална

среда, чрез особено важното дефиниране на кръстопътната ѝ позиция, в поредица от явления в резултат на естетико-технологични конфликти и трансформации, сред които и проблема за загубата на книжното тяло.

Явленията във възприятието на съвременната книга за деца бяха проследени чрез форматите, в които тя се мисли и се издава. Сред водещите теми в презентациите бяха практиките в мултиплатформеното битие на книгата – подходите в представянето и въздействието на това представяне върху текста и рецепцията. Културният феномен на „новото четене“ бе отразен в новите ипостаси на книгата – дигитален, интерактивен, хибриден, които включват аудио и визуални техники на експониране на съдържанието. Бяха разгледани нови издателски практики на форматиране – включване на augmented reality (добавена реалност), компютърни игри, приложения, уебсайтове, които активират вниманието. Дискусията върху новите формати бе балансирана, без тенденциозно отхвърляне на новото, но с воля да бъдат аналитично провидени ползите и рисковете в модернизирания подход: като полза от усвояването на AR книгите, които съчетават печатното съдържание с 3D визуализации, аудио и видео, бе изведено повишаването на ангажираността и интереса чрез възможността на децата да моделират героите и да влияят на развитието на сюжета, като негативна – все по-определената тенденция да се намалява текста и да се замества чрез QR кодове и линкове (референции) към приложения, което крие риск от опростяване на езика. Заключениета на дискусията бяха в полза на умелата употреба на дигиталните инструменти в полза на грамотността, без компрометиране на качеството на съдържанието.

Битието на писаното слово в дигиталния свят бе засегнато и в интерпретациите на отделни художествени произведения, които на свой ред го проблематизират. Като интересен дискуссионен аспект бяха изведени наблюдения върху деформациите в усещането за време и безвреме в текста. В тази среда попаднаха и впечатленията от възприемането и осмислянето на художествен текст от детето на XXI в., на разнообразието, но и на общото в авторовите подходи.

Психологическият подстъп бе неразделна част от методическия и педагогическия. Особеностите на възприемане на художествен текст от детето в дигиталната среда на XXI в., дефицитите и придобивките от интелектуалния живот в нея бяха детайлно и балансирано анализирани с оглед и на адекватното структуриране (адаптиране) на образователния процес в различни етапи, в очерталото се противопоставяне в схващането на четенето – като информиране и като психоемоционално преживяване.

Важен подстъп към съвременния български текст за деца и юноши бе методическият. В двучлена литература – училище се оформи цяла верига от взаимосвързани проблеми: кое как се преподава (съдържание чрез/срещу метод), „закостенялата втвърденост“ срещу „разумната историчност“, проблемното явление „канон“, актуализацията на езика, темите табу, естетика срещу национализъм и патриотизъм (явленията на/в националната (само)идентификация, моделирана чрез художествения текст).

Методическото направление в работата на Кръглата маса обхвана наблюдения върху преподаването на съвременна българска литература за деца в начален етап, ролята на началния учителя като фасилитатор, който импулсира и умело модерира дискусията на прочетеното, липсата на методическа подготовка като препятствие за възприемането на стилистиката на съвременната литература за деца, отклоняването на вниманието към извънконтекстови асоциации, методическите предизвикателства на нонсенсовата стилистика. Сред най-ярките презентации бяха посветените на присъствието на художествените текстове за деца в учебниците в различни образователни етапи – от детската градина със собствена библиотека през подходите в приобщаването на учениците от предучилищна възраст и начален етап към литературните творби и мощния им образователен потенциал, предизвикателствата при структурирането на съвременната читанка, многообразието от референции при разглеждането на учебникарското съдържание в диахронен режим, в културноисторическа перспектива и функционирането на идеологическите контексти при композирането на учебникарската литература в първите три десетилетия на Народната република. Проблемна тема в образователния дискурс на Кръглата маса оформиха опасните, рискови послания, скрити и явни, в езикови и сюжетни постановки с негативно, омразно съдържание в съвременни български художествени текстове за деца, илюстрирани в детайлен текстологичен анализ. Социокултурният формат на рецепцията и следователно методиката включи и разработка върху влиянието на текстовете на съвременната попфолк музика, която можем да мислим като своего рода алтернатива на (влиянието на) художествения текст върху младите хора – нейната масовост я определя като непренебрежим културен фактор, като източник на естетически, психологически и социални влияния, които следва да бъдат осмисляни.

Преподаването на литература за деца бе ситуирано и анализирано на различни възрастови и образователни нива, включително и в сферата на висшето образование, в образователната степен бакалавър; представени бяха оригинални интерактивни подходи

в работата със студенти, реализиращи разнообразни образователни цели – социопсихологическа – развиването на умения за групова работа и междуличностно взаимодействие, дидактическа – „йерархизиране“ на информацията, разчупване на модела и допускане на множественост на интерпретациите, умения за провеждане на дискусии, умения за извеждане на обобщения, компетентностни умения за научаване на нов метод и прилагането му в учителската практика, прилагане на игрови подход в преподаването. Върху фундамента на различни теории студентите имат възможност да дискутират концептивни проблеми – на рецепцията на текстове за деца, „как да (не) четем приказките днес“, механизма на терапевтичния ефект на приказката, философско-естетическата моделност на приказката.

Предизвикателствата и подходите в преподаването преходиха закономерно към предизвикателствата в писането, и то по трудните теми на човешката екзистенция. Автентичен бе споделяният опит от писатели, които едновременно и преподават, и правят многобройни срещи с читатели – и в училища, и в библиотеки, осигурявайки двойна перспектива към съвременния текст за деца – и творчески, и рецептивен. Авторите споделиха наблюдения от собствения си писателски опит, от непосредствената и водеща реакция на деца, родители и учители, от жаждата за традиция. Писането по трудни теми според тях отразява съвременната социокултурна тенденция на запознаване на децата с проблемни явления на битието, като бедност, глад, природни бедствия, война, трагични обстоятелства в близкото обкръжение или в собственото семейство – теми, присъствали, както посочва Анета Дучева Ферман, в някои произведения в нашата детска литература преди 1944 г., но след това превърнати в „теми табу“, което продължава и след 1990 г. до последните няколко години. Дискусията проблематизира не само художествените проекции на писането по трудни теми, но също така и социокултурните, и социопсихологическите: малкия брой писатели, които се обръщат към трудните теми, малкия брой издателства, които подават ръка на такива проекти, както и малкия брой родители, които търсят книги по трудни теми, пожелавайки детството да остане „безгрижно“, но лишавайки детето от възможността да научи повече за разнообразието на света, както и да обикне четенето и посредством наболените и споделени теми. Тенденциите и чувствителността към писането по трудни теми бе анализирано и в текстовете на български език, реализирани извън родните ни предели.

В хода на дискусията върху писането по трудни теми бяха формулирани и конкретни подходи – да се проучва структурата на автентичните разговори между

юношите, трудните теми да бъдат поднесени по опознавателен начин, чрез съответни герои, децата да се видят като участници, да не се предлагат твърде лесни решения, да се има предвид адекватен обем на текста. Биха могли да се използват кинематографични техники в изграждането на текста, юношите да бъдат въвеждани в четенето посредством собственото им писане. Важна препоръка бе и да не се обособява адресат на текста при писането по трудни теми. Авторите споделиха съвсем конкретни съвети към текста и на езиково ниво, препоръчвайки употребата на съответни метафори, избягване на вторичното „вдетиняване“ на текста, избягването на прекомерната редакция за сметка на запазването на спонтанността на писането. Преподаватели педагози илюстрираха работата по издания на трудни теми като смъртта, болестта, раздялата на родителите, новото дете в семейството и др. с най-нови илюстративни и дизайнерски инвенции. Терапевтичният ефект и привличането към каузата на четенето бяха посочени на свой ред и от писателите по трудни теми, които виждат в умелото докосване до проблемни екзистенциални явления възможност за събуждане на функциите на самото четене.

Дискусията върху социопсихологическите аспекти на писането и четенето се свързва в темата за добрата книга за деца, формулирана от Весела Фламбурари в собствения ѝ опит и писателско преживяване: не детския писател не му е нужно да копира, напротив, точните факти объркват децата, посочи тя, фактите трябва да бъдат превърнати в символи, светът в детската книга да бъде крайно условен. Въпреки възпитателната си функция детската книга трябва да бъде преди всичко изкуство. Наблюденията на писателката върху съвременните книги за деца бяха, че са предимно дидактични, книги, които харесват на възрастните и остават безинтересни за децата.

Естествено в дискусията за добрата детска книга се вмести и понятието за успешната детска книга, онази, която се рекламира и продава успешно. Тема в разговора за добрата книга за деца стана възприемането на изкуството като знание, което може да се придобие, да се научи, което мисли изкуството и като „обективно“, т.е. податливо на критерии за оценка. Автентичният писателски опит откри няколко критерия в определянето на „добрата“ книга за деца: креативност, самобитност и оригиналност на текста, разбиране на детската психика, разработване на универсалните теми със символи, емоционална дълбочина, хумор, образи и език (необходимо е създаването на живи и запомнящи се образи и „сочен и пълноводен език“), структура и ритъм (добре организирана структура, ясен сюжет и ритмично (бързо) изложение, образователен (но не дидактично поднесен) аспект, критично мислене, провокирано у детето. В текстовете

КРЪГЛА МАСА...

на един добър детски писател следователно е всичко, което може да изскочи, когато фантазията, опитът, чувствителността и ерудицията се развихрят.

Модел за стимулиране на четенето бе предложен в проекта „Препоръчай ми книга“, който се роди в дискусиата по време на Втория салон на съвременната българска литература за деца и младежи, проведен се във Флоренция в края на 2024. В основата на идеята на проекта е, че преподаватели, родители и ученици в българските училища в чужбина могат да отправят предложения за детско-юношеска литература от български автори, предназначена за деца и младежи от българските общности по света, като помогнат по този начин за ориентирането в богатия книжен пазар. Препоръката може да стане онлайн чрез попълването на Гугъл форма.

Разгръщането на работата на Кръглата маса към широк кръг от културни явления в съвременното ни общество регистрира мощния резонанс на темата на различни нива и в различни области, като зададе интердисциплинарния подход като същинно присъщ. Нещо повече, гъстата мрежа от взаимовръзки и контексти, от подходи и подстъпи, в/чрез които беше интерпретирана съвременната българска литература за деца и юноши, я показва като лице на съвременна(та) философия за човека и света, обновяваща се, но и копнееща ценностния си еклипс.